

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Plundring av fornlämningar : händer sådant i Sverige?

Hennius, Andreas

Fornvännen 2008(103):1, s. [29]-32

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2008_029

Ingår i: samla.raa.se

Debatt

Plundring av fornlämningar – händer sådant i Sverige?

Under de senaste åren har plundring av svenska fornlämningar debatterats flitigt. Åsikterna om dess omfattning skiftar från att det är ett marginellt problem till att organiserade internationella ligor dammsuger det svenska fornlämningsbeståndet. Sanningen är nog att vi vet väldigt lite om plundringsfrekvensen i Sverige.

Bland fältarkeologer ses plundring ofta som ett stort problem, men de flesta uppgifter visar sig vid närmare granskning vara vaga och baseras på andrahandsuppgifter eller ren hörsägen. Det kan också vara ett sätt att förklara en ovanligt fyndtom plats (Attin 2007). Brottsförebyggande rådet (BRÅ) redovisade 2007 sitt arbete kring denna form av brottslighet i rapporten *Brott under ytan*. Här drogs slutsatsen att i relation till hur många fornlämningar som förstörs vid exempelvis skogsavverkning eller annan exploatering är plundring inget stort problem. Visst är alla förstörda fornlämningar lika beklagliga, men det är ändå konstigt att jämföra dessa brott då plundringen har ett uppsåt medan skadegörelse ofta kan bero på oaktsamhet eller likgiltighet.

BRÅ:s resultat har fått stort genomslag i media och från myndighetshåll, vilket tyvärr har hämmat diskussioner kring problemet. Följande text är ett försök att kasta lite ljus över frågan och fokuserar helt på diskussionen kring plundring på land. Det är också en uppmaning till branschfolk att polisanmäla alla misstänkta fall av plundring så att vi snarast kan få tillförlitliga uppgifter om problemets omfattning.

Brott under ytan

Brottsförebyggande rådet har i sin rapport *Brott under ytan* (2007) studerat brott mot fornminneslagen, på land och i vatten, utifrån fyra arbets-sätt.

- Kartläggning av fällande domar under åren 1973–2005.

- Enkät om den misstänkta och rapporterade brottsligheten.
- Intervjuer med personer från berörda kunskapsområden.
- Ett litet urval anmälningar om misstänkta brott som kommit in till fyra olika polismyndigheter 2001–2005.

De lagförda brotten mot KML sedan 1973 har lett till 36 fällande domar varav sex för plundring. Geografiskt fördelas dessa med tre på Gotland och en vardera i Stockholms län, Västra Götalands län och Västerbottens län. Ett problem som påpekas i rapporten är att inte alla dömda plundrare dömts för brott mot KML. Som exempel kan nämnas ett fall av vrakplundring från 2004: där dömdes den misstänkte för olovligt förfogande. Sådana domar omfattas inte av studien.

Studiet av anmälda brott kan ibland ge en bättre bild eftersom inte alla brott går vidare till förundersökning och fällande dom. BRÅ valde ut fyra polismyndigheter och undersökte antalet polisanmälningar från åren 2001–2005. De polisdistrikt som valdes ut var Gotland, Västra Götaland, Västmanland och Västernorrland. Resultatet blev åtta anmälningar som rör plundring.

BRÅ lägger i sin undersökning stor vikt vid en enkät som skickades ut till länsstyrelser, läns-museer och andra aktörer inom sektorn. Över lag är det få som har kännedom om misstänkta fyndbrott. Av de som svarat är det endast nio respondenter – två länsstyrelser, fyra läns-museer, ett hembygdsförbund och två arkeologiska undersökare – som känner till misstänkta plundringar. Tillsammans känner de till totalt 28 misstänkta brott. För att undvika att samma platser räknas flera gånger har i första hand länsstyrelsernas uppgifter använts i sammanställningarna. Länsstyrelserna runt om i Sverige känner sammanlagt till tolv plundringsbrott under perioden 2001–2005. Av dessa begicks elva på Gotland och ett i Norrbotten.

Det stora problemet är att enkäter har en tendens att ge alltför låga resultat när det gäller denna typ av brottslighet och när svar förväntas från stressade myndighetspersoner. Detta var uppenbart redan i BRÅ:s rapport om kyrkostölder, *Brottsplats kyrkan* (2005). Mattias Bäckström vid Göteborgs universitet har jämfört sina egna undersökningar av polisens brottsregister och landets pressregister med BRÅ:s resultat och fått anmärkningsvärda resultat: »Under de senaste fem åren har ... nästan fem gånger fler föremål stulits från dubbelt så många församlingar i Härnösands stift som det antal som har varit underlag för Brå» (Bäckström 2006, s. 60). Det är således olyckligt att man valt att fortsätta med denna typ av enkät.

Att metoden inte är lämplig märks tydligt om man jämför de av länsstyrelserna inrapporterade plundringarna med polisanmälda brott under samma period. Några exempel är att Länsstyrelsen i Uppsala län inte känner till plundringarna av gravfältet vid Ottarshögen norr om Uppsala som rapporterades flitigt i media och som polisanmälde av Riksantikvarieämbetet den 1 september 2003. Länsstyrelsen i Jämtlands län känner inte till ett av dem själva polisanmält misstänkt fornminnesbrott vid Enafors från den 30 januari 2001. Från Enan finns ytterligare ett fall om misstänkt plundring anmält till polisen den 16 augusti 2002.

Det finns även en diskrepans mellan fall av plundring som länsstyrelserna borde känna till och vad som rapporterats in till BRÅ. Några exempel följer. Anita Biuw, antikvarie på länsstyrelsen i Stockholms län, meddelade genom media (*SvD* 04-11-11; *Stockholm City* 05-01-17) att plundringar av Herresta bytomt, ett gravfält i Hägerstalund och Jordbrogravfältet i Haninge skulle polisanmäljas. Sörmlands museum rapporterade den 12 juni 2003 till Länsstyrelsen i Södermanland om en plundrad grav vid Raä 271 i Strängnäs sn. Jag har kontaktat nämnda länsstyrelser för att reda ut frågan men inte fått några svar.

BRÅ drar dock en mycket viktig och tyvärr förbisedd slutsats i sin rapport. Det är att kunskapen om plundringen är ytterst begränsad, mörkertalet är stort, brotten är svåra att upptäcka och de har ingen naturlig anmälare. BRÅ skriver

att »Det vore därför angeläget att i ytterligare studier försöka komma närmare den egentliga omfattningen och strukturen på dessa brott» (BRÅ 2007, s. 47).

Andra metoder – andra resultat

Det finns flera andra studier av plundring i Sverige. Mats Attin vid Polismyndigheten i Skåne har under flera år försökt kartlägga plundringen av fornlämningar i Sverige. I studien *Brott under den skånska myllan* (2007) jämför han BRÅ:s rapport och arbetsmetoder med sina egna resultat. Attin har behandlat samtliga polismyndigheters anmälningar om fornminnesbrott från 1 januari 2001 till 13 mars 2007. Hans siffror visar på 48 anmälningar om skadegörelse, 16 om plundring och 16 felkodade anmälningar. Sammanställningen uppvisar flera intressanta aspekter. Plundringsbrotten har kategoriserats på en mängd olika sätt och förts till en mängd olika lagrum. Likaså skiftar brottskoderna betänkligt. Brott mot KML har ingen egen brottskod, och Attin konstaterar att »det är tyvärr ganska mycket upp till den enskilde anmälningsupptagaren att gärningsbeskriva ett brott».

För att få fatt i alla fornminnesbrott måste man söka på en mängd olika varianter för att få en tillförlitlig statistik. De flesta har hänförts till brottskod 4013 vilket betyder »Övriga brott enligt speciallagstiftningen för vilka fängelse ingår i straffskalan». Flera av de anmälda plundringarna har dock andra koder eller är felkodade. Kvaliteten hos plundringsbrotternas anmälningar i polisregistret varierar, vilket troligtvis också beror på »den enskilda anmälningsupptagaren».

Attin kontaktade samtliga aktörer inom den skånska uppdragsarkeologin i syfte att undersöka om där fanns kunskap om plundring av fornlämningar. Även han konstaterar att många plundringsbrott som kommit till länsstyrelsens kännedom aldrig anmälts till polisen. Utifrån relationen mellan plundringsbrott och andra anmälda brott mot KML uppskattar Attin att upp till fem fornlämningar plundras i Skåne varje år varav de flesta inte upptäcks.

Även arkeologer har försökt klarlägga plundringens omfattning, framför allt på Gotland och Öland men även i andra områden. Man har främst arbetat med metalldetektor för att spåra

områden som saknar metallfynd (Hägström 1999, s. 6 f). Metodens tillförlitlighet har diskuterats på exempelvis www.arkeologiforum.se, där många menar att det är omöjligt att tömma områden på metaller och att duktiga metalldetektoranvändare i regel inte gräver upp några järnföremål.

Med anledning av fyndet av Vitteneskatten 1994 gjorde Leif Häggström en studie av plundringen i Norra Björke socken i Västergötland. En av anledningarna var ett 50-tal plundringsgropar som dök upp på skattfyndsplatsen så snart nyheten om fyndet släppts (Hägström & Lundén 1999, s. 91). Häggströms undersökning omfattade mer än 100 ha öppen mark i socknen. Utifrån frånvaro av metaller och/eller närvaron av plundringsgropar tolkar Häggström cirka 2,5% av ytan som plundrad, vilket kan ses som en hög siffra (Hägström 2001, s. 105). Häggström menade sig också kunna konstatera att de fyndtomma områdena gärna undvek siktlinjer från hus och vägar (Hägström 1999, s. 6).

Under 90-talet bedrev Historiska museet efterundersökningsprojekt på svenska skattfyndsplatser. Tyvärr är resultaten från dessa undersökningar inte sammanställda på ett lättåtkomligt sätt, men flera av projektdeltagarna ger en samstämmig bild av utbredd plundring. Omkring 80% av de undersökta platserna saknade fynd och tolkades som redan avsökta med metalldetektor. På flera ställen påträffades även fårska plundringsgropar (Gustafson 2000 samt Monika Rasch muntligen).

Stölder från det förflutna och början på något nytt

Som synes är det väldigt svårt att uttala sig om omfattningen av fornlämningsplundringen i Sverige. De undersökningar som gjorts har givit disparata resultat. Plundring förekommer, men spåren är oftast mycket diffusa. För att de skall upptäckas måste man antingen söka med metalldetektor eller komma till platsen ganska snart efter att plundringen skett, och man måste veta vad man ska titta efter. Precis som BRÅ skriver är kunskapen begränsad och mörkertalet mycket stort. För att förändra källläget finns flera saker som relativt enkelt borde kunna genomföras:

- För yrkesverksamma arkeologer är det av största vikt att alla fall av plundring och misstänkt plundring anmäls till såväl polisen som länsstyrelserna. Ibland kan det vara svårt att få polisen att ta emot anmälan, men det går.
- Hembygdsföreningar och markägare är ofta mycket insatta i de lokala fornlämningsarnas placering och beskaffenhet. Ett utökat samarbete med dessa kan vara ett sätt att kartlägga plundringens omfattning.
- Från polisens sida är det av vikt att fornminnesbrott får en egen brottskod. Det vore också värdefullt med interna utbildningsinsatser så att det inte längre hänger på enskilda anmälningsupptagare huruvida brotten rapporteras eller inte. Att ange fornlämningsnummer i polisanmälan underlättar identifiering av platserna.
- Från Riksantikvarieämbetets sida vore det angeläget att genom inventeringar i landskapet försöka kartlägga omfattningen av den plundring som alla är överens förekommer.

Bara för att vi inte känner till plundringens omfattning betyder det inte att man kan bortse från problemet. Det är således olyckligt om diskussionen avstannar i och med de få kända fall som redovisas i BRÅ:s rapport och med inställningen att i jämförelse med något annat är plundringen inget stort problem. Det vore bättre att låta diskussionen börja i BRÅ:s uttalande om att det vore angeläget att i ytterligare studier försöka komma närmare den egentliga omfattningen och strukturen hos dessa brott.

Förutom refererad litteratur vill jag rikta ett stort tack till Mats Attin på Polismyndigheten i Skåne som på eget initiativ sökt reda på alla polisanmälda plundringar och låtit mig ta del av materialet.

Referenser

- Attin, M., 2007. *Brott under den skånska myllan – En studie av brott enligt Kulturminneslagen ur ett skånskt perspektiv*. Polishögskolan, Förundersökningsledarutbildning, våren 2007.
- Brott under ytan – En undersökning om fornminnesbrott i Sverige*. Rapport 2007:5. Brottsförebyggande rå-

det i samarbete med Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland.
Brottsplats kyrkan. 2005. Rapport från Brottsförebyggande rådet.
 Bäckström, M., 2006. Övervakning, säkerhet och Munchs omåttlighet. Kyrkstölderna i Norrland och kuppen mot Munchmuseet i Oslo. Kärnfelt, J. (red.). *I skuggan av samtiden: en vänbok till Sven-Eric Liedman och Amanda Peralta*. Arachne 20. Inst. f. idéhistoria och vetenskapsteori, Göteborgs universitet.
 Gustafson, B., 2000. Ligor skattplundrar de svenska fornlämningarna. *Populär arkeologi*, 18:2. Lärbro.
 Häggström, L. 1999. Något om metalldetektorns nytta och förtret utifrån erfarenheter inom Vittene-

projektet. *META*1999, nr 4. Arkeologiska Institutionen, Lunds Universitet.
 Häggström, L. 2001. ... Några lämningar om också förstörda ... – en fornlämningsbiografi över Vittenebygden. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
 Lundén, S. & Häggström, L. 1999. Fortid till salu. Rovgrävning och handel med kulturföremål. *Fornvännen* 94.

Andreas Hennius

Upplandsmuseet

S:t Eriks gränd 6

SE-753 10 Uppsala

andreas.hennius@upplandsmuseet.se

Några synpunkter på Göran Tagessons recension av

Från hav till land eller Kristus och odalen

Glädjande nog har fakultetsopponenten Göran Tagesson recenserat min avhandling i *Fornvännen* 2007:3. Jag tycker givetvis att det är roligt med det beröm som Tagesson framför. Däremot anser jag mig vara tvungen att besvara den bitvis hårda kritik som utgör huvuddelen av Tagessons recension.

Tyvärr finns flera sakfel i recensionen. Inledningsvis vill jag här påtala tre:

- 1) Avhandlingens katalog söker redovisa samtliga medeltida kyrkor och inte enbart de romanska, som Tagesson skriver.
- 2) Det för avhandlingen centrala kapitel V har inte som Tagesson påstår sin utgångspunkt i Åke Holmbäcks avhandling. Där refereras överhuvudtaget inte till Holmbäck 1919. Kapitlets utgångspunkt är ett antal områdesstudier (s. 152 ff).
- 3) Kyrkan i småländska Norra Sandsjö presenteras i Tagessons recension som preromansk, vilket är fel. I direkt motsats till detta skriver Tagesson sedan själv att kyrkan hade kor och att den redan ursprungligen hade absid, d.v.s. utgjorde en romansk kyrka.

För att kunna använda Norra Sandsjö som ett motexempel gentemot min framställning, vilket Tagesson uttalar att han vill göra, krävs som jag ser det att ett antal minimikriterier är uppfyllda: a) att kyrkan redan initialt var absidförsedd, vilket alltså Tagesson påstår. I själva verket är utseendet hos kordelen på den romanska kyrkan okänt. Däremot finns obevisade antaganden om att kyrkan varit absidförsedd. Detta framgår t.ex. av min katalog (s. 273). b) Att runstenen i Norra Sandsjö (Sm 71) med rimlig säkerhet kan knytas till den medeltida prästgårdens mark. Det förutsätter i sig en grundlig utredning där hänsyn tas till möjliga skiften o.s.v. Enligt Leif Gren (2003, s. 159) var inägomarken i Norra Sandsjö under yngre järnålder indelad i bandparceller. Under medeltiden flyttade man sedan åkrarna och införde tresåde. c) Runinskrifter av Norra Sandsjöns typ är mycket ovanliga. Egentligen finns bara en direkt jämförbar parallell (den hälsingländska Malstastenen, Hs 14). Däremot var odalrätt allmänt förekommande. Om runstenen i Norra Sandsjö skall ses som ett utslag av hävdad odalrätt eller som ett utslag av att det förelegat problem med att hävda odalrätt är således också något att fundera över, vilket To-